

**MEHMET ÂKİF
ERSOY'UN
(1873-1936)
TEFSİR'E DAİR
YAZILARI İLE
VAAZ
VE
HUTBELERİ**

Dr. Mehmet EREN

S. Ü. İlahiyât Fakültesi

Âkif'in Yetiřmesi

İstiklâl Marşımızın yazarı büyük şâir Mehmet Âkif Ersoy, Osmanlı Devletinin son zamanlarında yetişen ve birbirinden güzel şiirleri ile gönüllerimizde taht kuran nâdir sîmallerden biridir. "Konuşma dilinin şiirle ifadesi" gibi oldukça zor bir işi, onun seviyesinde başaran ikinci bir isim yoktur denilebilir. Bu yüzden hemen herkes, onun şiirlerinden en azından birkaç beyti ezberinden okuyabilir.

Mehmet Âkif hakkında yapılan inceleme ve araştırmalar, daha çok onun şâirlik tarafı üzerine olmuştur. Halbuki onun aynı zamanda nesir yazıları ve yabancı dillerden yaptığı tercümeleri de vardır. Başmuharrirliğini yapmış olduğu Sırât-ı Mustakîm ve devamı olan Sebîlürreşâd mecmualarında seri yazıları çıkmıştır. Bu yazıların bir kısmı, bazı Kur'an âyetlerinin tefsiri konusundadır. diğer bir kısmı ise, yapmış olduğu tercümelelerdir. Ayrıca, Balkan Harbi ve Millî Mücadele yıllarında değişik câmilerde verdiği vaazlar ve îrâd ettiği hutbelerin özet metinleri de bu mecmuada neşredilmiştir.¹

¹ Akif'in Tefsire dair yazıları ile vaaz ve hutbelerinin ilk defa neşredildiği Sebîlürreşâd - önceki adıyla Sırât-ı Müstakîm- mecmuasının yakın tarihimizdeki fikir hayatımız açısından çok mühim bir yeri vardır. Bu dergide toplanmış olan ilim ve fikir adamları, tarihimizin en buhranlı dönemlerini yaşamış birer aydın olarak, çok dikkate değer teklifler, düşünce ve tespitler ortaya çıkarıp kamuoyuna sunmuşlardır.

Âkif'in bu yazıları neşredilerek istifâdeye sunulduğu halde², Âkif ve Safahât hakkında yapılan araştırma ve incelemelerde bunlardan az bahsedilmektedir. Halbuki bu yazılar, Âkif'i ve Safahât'ı doğru anlayıp, doğru açıklamamıza geniş çapta yardımcı olacaktır. İşte bu yüzden makâlemizde, Âkif'in Kur'ân tefsirine dair yazıları ile vaaz ve hutbe metinlerini incelemeyi amaçladık.

Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'ân Tefsirine dair yazıları ile çeşitli yerlerde verdiği vaaz ve hutbelerini konu alan bu makalemizde, önce onun yetşmesinden kısaca bahsetmemiz yerinde olacaktır. Bilhassa, onun İslâmî İlimleri tahsili konusu üzerinde durmamız gerekiyor. Çünkü Kur'ân âyetlerini açıklayan yazılar yazan, kitleleri hutbe ve vaazlarıyla irşad eden bir kişinin, dinî tahsil yapmamış olması düşünülemez. Ancak bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz mevzû, 'Âkif'in Dinî İlimleri Tahsil'i olmadığı için, bu konuda özet malumat vermek istiyoruz.

Âkif, resmî tahsilinin dışında, çok bilgili ve şuurlu bir zât olan babası başta olmak üzere, bir çok âlimden devamlı ders alarak, kendisini yetiştirmiştir. Âkif'in babası Mehmet Tâhir Efendi, Fâtih Medresesi müderrisliğine kadar yükselmiş olan âlim bir zat idi. Tâhir Efendi, küçük yaşlardan itibaren oğlu ile çok yakından meşgul olmuş, onun tahsili ile özel olarak ilgilenmiştir. Âkif, Safahât'ın üçüncü kitabına babasıyla ilgili şu notu koymuştur: "Babam,

² Âkif'in bu yazıları ilk defa Sebülürreşad mecmuasında yayımlandıktan sonra dâmâdi Ömer Rıza Doğrul tarafından **Kur'ân'dan Âyetler ve Nesirler** adıyla hazırlanan kitap, 1944'te İstanbul'da neşredilmiştir. Doğrul bu kitabında; Âkif'in zikri geçen yazılarıyla birlikte onun diğer nesir yazılarından seçmelere, kendi ilâve ve notlarına da yer vermiştir. Böylece kitap, Doğrul'un ifadesiyle "kısmen müşterek sayılacak bir eser" olmuştur. (Önsöz s. 5) Eşref Edib'in de bu konuda 1938'de neşredilmiş olan bir çalışması vardır. Daha sonra Suat Zühtü Özalp'm, Doğrul'un eserinden tefsir ve vaazlarla ilgili kısımları alarak, **Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler (Meâl-Tefsir), Mevizeler (Vaazlar)** adıyla hazırladığı kitap, 1968'de Ankara'da yayınlanmıştır. Mustafa Eski, **Millî Mücâdele'de Mehmed Âkif Kastamonu'da** (Ankara, 1983) adıyla yaptığı mahallî çalışmaya, Âkif'in Millî Mücâdele yıllarında Kastamonu ve havalisinde verdiği vaaz ve hutbelerini de almıştır. Abdülkerim Abdülkadiroğlu-Nuran Abdülkadiroğlu'nun birlikte hazırladıkları **Mehmed Âkif'in Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri** adlı kitap, 1992'de Ankara'da neşredilmiştir. Bu kitapta, Âkif'in adı geçen yazılarının metinleri, Sebülürreşad mecmuasındaki asıllarına göre neşredilmiş bulunmaktadır. **Açıklamalı Mehmet Âkif Külliyyâtı** adında on ciltlik hacimli bir eser hazırlayan İsmâil Hakkı Şengüler de bu yazıları 9. cildin başına koymuştur. Şengüler, Doğrul ve Özalp neşirlerinde metinlere müdahale edilip, sadeleştirme ve atlamalar yapıldığını ifade etmektedir.

Fâtih müderrislerinden İpekli Hoca Tâhir Efendi merhumdur ki, benim hem babam, hem hocamdır. Ne biliyorsam kendinden öğrendim". Tâhir Efendi, 1305/1888'de vefat ettiği zaman, Âkif henüz onbeş yaşında bulunuyordu.³ Âkif'in yetişmesinde önemli katkıları olan babası Tâhir Efendi'nin, "huzur dersleri"ne katılan sayılı âlimler arasında olduğu da bilinmektedir. O, vefatından önceki son Ramazan olan 1304/1887 senesinin Ramazan ayının sekizinci dersine "muhabat" olarak katılmıştır.⁴ Müderris Tâhir Efendi ayrıca Nakşibendî tarikatine mensup olup, Şeyh Hacı Feyzullah Efendi'ye bağlı idi.⁵ Mehmet Âkif, ilk dînî terbiyesi hakkında şöyle der: "İlk dînî terbiyemi veren; ev ve mahalle ile İbtidâî, Rüşdî tahsilde aldığım telkinler olmuştur. Bilhassa evin bu husustaki tesiri büyüktür. Annem çok âbid ve zâhid bir hanımdı, babam da öyle. Her ikisinin de dînî salâbetleri vardı. İbâdetin vecdini, zevkini ve heyecanını tatmışlardı".⁶

Âkif'in yetişmesinde âileden sonra, mektep ve özel derslerin büyük yeri ve önemi vardır. Âkif'in zamanında İbtidâî, Rüşdî ve Âlî kısımlardaki tahsil hayatında öğrencilere dînî terbiye de veriliyordu. Bu konuda Âkif şöyle demektedir: "Baytar Mektebinde hocalarımızın ekserisi doktordu. Bunlar hem mesleklerinde yüksek, hem de dînî salâbet erbâbı idiler. Bunların telkinleri de dînî terbiyem üzerinde müessir olmuştur".⁷ Âkif özel dersleri hakkında da şunları söyler: "Mektepte okunan Fârisî ile iktifa etmezdim. Fâtih Câmîinde ikindiden sonra Hâfız Dîvân'ı gibi, Gülistân gibi, Mesnevî gibi muhalledâtı okutan Es'ad Dede'ye devam ederdim. Rüşdiye tahsilimde esasen en çok lisân

³ Düzdağ, Mehmet Ertuğrul, Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar s.18. (Marmara Ü. İlahiyât Fakültesi Vakfı, M. Âkif Araştırmaları Merkezi yay., İstanbul, 1987)

⁴ "Huzur Dersleri", Osmanlı Devletinin ilk kurulduğu yıllardan başlayarak, her Ramazan'da pâdişahların huzurunda yapılması gelenek olarak devam eden Tefsir derslerine verilen isimdir. Bu dersler Sultan III. Mustafa tarafından 1758 yılında kanuna bağlanmıştır. Her Ramazan'da sekiz defa yapılan huzur derslerine, Kur'ân'dan bir âyeti açıklayan bir hoca efendi (mukarrir) ile onu dinleyen ve sorular sorarak toplantının ilmî bir münâkaşa ortamına dönüşmesini sağlayan onbeş âlim (muhabat) katılmaktadır. Bu on altı âlim her derste değişir. Pâdişah ile davetlilerin dinlediği bu derslere Osmanlı Devletinin son günlerine kadar yüzlerce sene devam edilmiştir. (Düzdağ, M. Ertuğrul, a.g.e. s. 19-20)

⁵ Düzdağ, M. Ertuğrul, a.g.e. s. 26.

⁶ Düzdağ, M. Ertuğrul, a.g.e. s. 6.

⁷ Düzdağ, M. Ertuğrul, a.g.e. s. 8.

derslerine temâyülüm vardı. Dört lisânda; Türkçe, Arapça, Acemce (Farsça), ve Fransızca'da birinci idim".⁸

Âkif, Arapça bilgisi ve özel dersleri hakkında, biraz daha detaylı olarak bize şu bilgileri vermektedir: "Babam Sarf ve Nahv'i (İlâni) kuvvetli öğretmişti. Onun için şerhli edebî eserleri az bir muâvenetle yahut hiç bir yardıma muhtaç olmaksızın okuyabiliyordum. Daha sonraları merhum Naim ve Şevket beylerle senelerce okuduk. Mütekâbilen birbirimizden istifade ediyorduk, fakat içlerinde en zayıfları ben idim. Hâlis Efendi Hoca'dan da Fâtih Câmîinde, Muallakât gibi bazı eserler okuduk. Hersekli Ali Fehmi Efendi'den Allâme İmâm Müberrid'in Kitâbü'l-Kâmil'ini okuyarak, tamamını bitirdim. Arap Edebiyatından ettiğim en büyük istifade, gerek Arapların, gerek diğer İslâm Ülamâsının Arapçaya verdikleri kıymet ve ehemmiyeti anlamış olmamdır. Her kelime için nasıl uğraştıkları malum".⁹

Âkif, din ve dil konusundaki hassasiyetini de şu cümleleriyle dile getirir: "Bence iki şey mukaddestir; din ve dil. Din, bütün kudsi duyguları, düşünceleri insana telkin eder. Bu duyguların, düşüncelerin mümkün olduğu kadar vâsita-i tebliği olan da dildir. Benim dile olan îtinâyı fevkâledem, işte Arapçaya gösterilen bu ihtimamları anlayışımдан doğmuştur. Fârisîyi de kendi kendime ilerlettim. Evvelâ şerhli kitapları, sonra şerhsizleri okudum".¹⁰

Ayrıca Âkif, mânevî yönden de bazı fâzıl kişilerin sohbetlerinden istifade etmiştir. Bu şahısların ikisinden şu şekilde bahseder: "Emrullah Efendi'nin sohbetlerinden çok müstefid oldum. Baytar Miralay İbrahim bey de sohbetinden müstefid olduğum zatlardan biridir. Kendisiyle Şam, Adana taraflarında bir sene kadar dolaştım". Âkif'in; Rumeli, Arnavutluk, Arabistan, Almanya, Medine, Necid ve Mısır'a yaptığı seyahatlarında da elbette bir çok dostluk ve arkadaşlık ilişkileri olmuştur. Çok sayıda önemli klâsik eseri mütâlaa eden Âkif, kendisine en çok tesir eden kitaplarla ilgili olarak şu itirafda bulunur: "Zannediyorum ki, okuduğum Şark ve Garb muhalledâtı içinde, Sa'dî'nin eserleri kadar, üzerimde hiç biri müessir olmamıştır".¹¹

⁸ Düzdağ, M. Ertuğrul, a.g.e. s. 5.

⁹ Düzdağ, M. Ertuğrul, a.g.e. s. 11.

¹⁰ Düzdağ, M. Ertuğrul, a.g.e. s. 11-12.

¹¹ Düzdağ, M. Ertuğrul, a.g.e. s. 10-11.

Bütün bunlardan başka Âkif, kuvvetli bir hâfizdir. Yazılarında ve konuşmalarında, bir konuyla alakalı bir grup âyeti sıralaması, hıfzının güçlü olduğunu göstermektedir. O, çocukken başladığı hıfzını, bir müddet ara verdikten sonra yirmi yaşında iken kendi kendine devam edip tamamlamış ve hâfiz olmuştur. Hâfiz olmasını şöyle anlatır: "Tahsîl-i Âlîyi bitirdikten sonra hâfiz oldum. Fakat ondan evvel, Kur'ân'ı okuya okuya gayet pişkin bir hale getirdiğim için, zaten hıfz ile aramda uzun bir mesâfe yoktu. Az bir müddet içinde Kur'ân'ı ezberleyiverdim".¹²

Kendisini bu şekilde yetiştiren Âkif, yaşadığı dönem Türkiye'sinde cereyan eden olayları akl-ı selimle değerlendirerek şiirleri, nesirleri ve hitabeleri ile toplumu irşad etme gayreti içinde olmuştur. Mehmet Âkif'in sağlam bir dili vardır. El sine-i Selâse denilen Arapça, Farsça ve Türkçe lisanlarına Fransızca da eklenirse, dört dildeki vukûfiyetinin yanısıra, pozitif bilimler ve dînî ilimlerdeki geniş malûmâtı, onun temâyüz eden özellikleri arasında sayılabilir.

Âkif'in Dînî Mevzuları Konu Edinen Çalışmaları

1. Meâl Çalışması

Çocukluğundan beri Kur'ân ve onun dili Arapça ile haşır-neşir olan Âkif'in yayınlanmış ilk uzun şiiri, "Kur'ân'a Hitâp" adını taşımaktadır. O, Safahât'ının üçüncü kitabını, âyet ve hadislerden ilhâm alan ve onları açıklayan şiirlerine ayırmıştır. Hattâ bu kısma "Hakkın Sesleri" adını veriş de bundan dolayıdır. Bu şiirlerinde; âyet ve hadislerden çıkardığı yüksek ibretleri, ahlâk ve cemiyet düsturlarını dile getirmiş, içinde yaşadığı buhranlı günlerin dert ve problemlerine, Kur'ân ve Sünnetin ışığında çözüm ve çareler bulmaya çalışmıştır.¹³ Âkif'in Kur'ân'dan aldığı ilhamlara dayanarak, millete vermek istediği öğütlerin her birinde bir hikmet dersi vardır ve her birinde Âkif'in çağlayan ruhu kendini hissettirmektedir.¹⁴

Âkif, ömrünün son yıllarında bütün vaktini Kur'ân-ı Kerîm'e vermiştir. Bir Kur'ân Meâlî yazmaya çalışıyordu. 1925 yılı sonlarında başladığı bu çalışmanın müsveddesini 1929 yılı sonunda bitirmiştir. Daha sonra, İstanbul'a

¹² Düzdağ, M. Ertuğrul, a.g.e. s. 8.

¹³ Toprak, Süleyman, "Âkif'in İmân'ı" s. 101. (Ölümünün 50. Yılında M. Âkif Ersoy'a Armağan, Selçuk Ü. yay., Konya, 1986)

¹⁴ Ersoy, M. Âkif, Kur'ân'dan Âyetler ve Nesirler s. 5. (Toplayan, ekler ve notlar ilâvesi ile neşreden Ömer Rıza Doğrul, Yüksel Yayınevi, İstanbul, 1944)

dönünceye kadar geçen senelerde, bu meâlini defalarca gözden geçirerek düzelttiğini ve mükemmel hale getirmeye çalıştığını biliyoruz.¹⁵

Eşref Edib, 1932'de Mısır'da Âkif'e müsafır olduğu zaman, Meâl'in tamam olduğunu söyleyerek basmak için İstanbul'a getirmeye izin istediğinde, Âkif tashihleri göstererek şöyle demiştir: "Onlar hep tebyîzden (temize çekmek) sonra olmuştur. Bir kelimenin en güzel zannettiğim karşılığını bir zaman sonra beğenmem. Daha güzel bir tercüme hatırıma gelir. O kelimenin bütün tercümelerini değiştirmek icab eder. Sonra bazı âyetler de var ki, muhtelif suretlerle tercümeye müsaittir. Müfessirler bu âyetlerin manalarını göstermiştir. Bunlardan birini tercih etmek lâzım. Ben de onu yaptım, fakat diğer manalarını da göstermek, aslındaki şümûlü muhafaza etmek icab eder. İşte bunları da not olarak yazmak zarûfî. İnşâallah bunları da ikmal ettikten sonra, bir heyet-i ilmiyenin nazar-ı tetkîkinden geçmesini de arzu ederim. Belki bazı noktalarda hatalarım var. Bunlar, neşrolunmadan tashih olunmak lâzım."¹⁶

Âkif'in bu Meâl'i, hep merak konusu olmuştur. Çünkü Arapça ve Türkçe'ye hâkim olan bir kişinin yazdığı Meâl, elbette istifade edilecek önemli bir çalışma olacaktır. Ancak böyle kıymetli bir eserin, bizzat Âkif'in kendi arzûsu ile sonradan neden yok edildiği meselesi, acıklı bir hâdisedir. Tevârûsen kendilerinde bulunması muhtemel zevatla yapılan görüşmelerden ortaya çıkan kanaata göre, bu Meâl merhumun vasiyetine uyularak yakılmıştır.¹⁷

Hâfız Âsım Âkif'e Ahmet Naim'in "Hadis tercümesi ile meşgul olmaya başlayınca, ondan evvel vaktimi ne kadar zayi ettiğimi anladım. Bu ilim dururken başka şeylerle uğraşmak ne boş şeymiş! Yüksek âlimlerin bu işe verdikleri ehemmiyetin sebebini de şimdi anladım" sözünü aktarınca, Âkif: "Ya, Hacı Baba (Âkif Naim Bey merhuma böyle derdi) Kur'ân'la meşgul olsaydı kimbilir ne söylerdi! Hakîkaten bizim bildiğimiz şeyler, Kur'ân ve Hadis ilminin ve âlimlerinin yanında hiç kalır" demiştir.¹⁸

Mehmet Âkif, bütün hayatı şiir içinde geçmiş olmakla beraber, şâirliği o kadar faydalı bir şey görmezdi. Onu bir süs gibi, bir lüks, eğlence gibi

¹⁵ Düzdağ, M. Ertuğrul, a.g.e. s. 277.

¹⁶ Eşref Edib (Fergan), Mehmet Âkif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları s. 196. (Sebîlür-reşâd Neşriyatı, İstanbul, 1380 / 1960, 2. bs.)

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Düzdağ, M. Ertuğrul, a.g.e. s. 307-309.

¹⁸ Eşref Edib, a.g.e. s. 197.

telâkki ederdi. O kadar güzel şiirler yazmış olmasına rağmen, bunları ehemmiyetsiz görür, "Ben daha faydalı şeyler yapmış olmalıydım" derdi. Şâirliği kimseye tavsiye etmezdi. Ömrünün son senelerinde şiir ile iştigale vakit bulamayarak, bütün zamanını Kur'ân'a hasretmesi, onun için büyük bir mazhariyet, çok feyizli bir âkıbet olmuştur.¹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de şâirlerle ilgili âyetleri (Şu'arâ 26/224-227) açıklarken Âkif'in, yerilen ve övülen şâirler hakkındaki açıklamaları şöyledir: "Din nâmına, ahlâk-ı fâzıla nâmına kalbinde hiç bir his taşımayan; zulme, haksızlığa karşı an samîmirruh cûşa, hurûşa gelmeyen şâirler hangi cemâatta mebzûl ise, Allâh o cemâatın belâsını verecek değil, vermiş demektir. Öyle ya, evvelâ, bir milletin ruhu, edebiyatında, eş'ârında (şiirlerinde) görülür. Rûh-ı ictimâîsi yüksek olan bir milletin sînesinde bu gibi esâfil türese de üreyemez. Sâniyen, efrâd-ı milletin terbiye-i ictimâiyyesini yükseltmek; ulvî, bununla beraber sağlam fikirleri, belîğ bir beyânın te'sîr-i sâhiriyle kalplerde his haline getirmek, ancak şâirlerin vazifesidir. Bu vazîfenin ihmâli, milletin izmihlâlidir."²⁰

Meâl çalışmasından başka Âkif'in yazmayı plânlayıp da yazamadığı birkaç konu daha vardır. Hz. Peygamber (a.s.)'in Vedâ Haccı bu konulardan birisidir. Ankara'da, vefâtından onbeş sene önce, Ali el-Müttekî'nin Hadis Kitaplarını bir araya getiren Kenzül-'Ummâl adlı büyük eserinin ciltlerini bu mesele için tetkik etmiştir.²¹

2. Âkif'in Tefsire Dair Yazıları

Mehmet Âkif, 1912 yılı başlarından itibaren Sebîlürreşâd mecmuasında, bazı âyetleri türkçeye tercüme ederek, kısaca açıkladığı "Tefsîr-i Şerîf" yazıları kaleme almaya başlamıştır.²² Bu yazıların sayısı elliden fazladır. Âkif bu yazılarında; İslâmla, toplumla, insanla, dinin öz mahiyeti ve mükellefiyetleriyle ilgili âyetler ve mefhumlar üzerine önemle dikkatimizi çekmektedir. Tevekkül, kader, azim, iman, sabır, ferâgat, tefrika, vahdet vb. gibi terimler

¹⁹ Düzdağ, M. Ertuğrul, a.g.e. s.349.

²⁰ Abdülkadioğlu Abdülkerîm - Abdülkadiroğlu Nuran, Mehmed Âkif'in Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri s. 45. (Diyânet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, 1992)

²¹ Eşref Edib, a.g.e. s. 359.

²² Bu yazıları yazmayı kabul edişi hakkında bkz. Eşref Edib, a.g.e. s. 27-28.

üzerinde, Safahat'ta mevcut şahsına has tahlil ve izahlarını, bu makalelerde daha açık ve seçik olarak bulmak mümkündür.²³

Âkif, daha sonra, Balkan Harbi ve Millî Mücadele yıllarında, İstanbul ile Anadolu'nun muhtelif yerlerinde, vaaz ve hutbeleriyle halka hitabederek, onları; dindarlığa, hayra/iyiliğe, çalışmaya/gayret etmeye ve cihada çağırıştır. Gerek Tefsir yazılarında ve gerekse bu konuşmalarında Âkif, pek tabii olarak ilgili âyet ve hadisleri esas alarak, sözlerini onlarla delillendiriyordu.

Mehmet Âkif, Tefsîr-i Şerîf yazılarına başlarken, Sebîlürreşâd mecmuasında bu konuda esas alınacak hususları, üç madde halinde açıklamıştır. Buna göre;

1. İlim ve fenne, tarihe, toplumsal hayata temas eden âyetler ele alınarak, dirâyeten ve rivâyeten mütâlaa edilecek, lüzum görülen yerlerde klâsik tefsirlerden ilgili yerler tercüme edilecektir. Ancak Arapça dil kuralları ile ilgili geniş bilgilerden sarf-ı nazar edilerek, ağırlıklı olarak hayata yönelik mesajlar üzerinde durulacaktır.

2. Kur'ân-ı tefsir etme metodları, bu konuda yazılan eserler, Tefsir ilminin kısımları ve tarihi, büyük müfessirlerin hal tercümeleri ve tefsirlerinde uyguladıkları yöntemler hakkında inceleme ve araştırmalar yapılacaktır.

3. Medrese tahsilinde Tefsîr ilmine çok az yer verilmektedir. Öyle ki, bir mantık kitabı ile senelerce uğraşıldığı halde, talebelerin Celâleyn tefsirindeki malumat kadar olsun, tefsir ilminden nasiplerinin olmayışı, şüphesiz büyük bir kusurdur. Bundan dolayı Sebîlürreşâd mecmuası, mümkün mertebe Tefsir ilminin ihyasına çalışacak, bu ilmin mektep ve medreselerimizde okutulmasını teşvik ederek, bu konuda makaleler neşredecektir. Ayrıca, okutulan Tefsir dersleri ve Tefsir ilmi öğretim metodları hakkında tenkitler yazılarak, talebelerin bu konudaki şikâyetleri kamuoyuna arz edilecektir.²⁴

Âkif tefsir yazılarında; önce ele aldığı âyet/âyetlerin türkçe tercümesini verir, daha sonra açıklamalara geçerek, bu âyetlerden alıncak ibret ve

²³ Ersoy, M. Âkif, Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler (Meâl-Tefsir) ve Mevîzeler s. 4,6. (Derleyen ve yayınlayan Suat Zühdü Özalp, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, 1. bs.)

²⁴ Özetleyerek bugünkü dile aktarmaya çalıştığımız bu bilgiler için bkz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu - Nuran Abdülkadiroğlu, Mehmet Âkif'in Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsîr'i Mev'îza ve Hutbeleri s.11-12. Mehmet Âkif'in elimizdeki "Tefsir-i Şerîf" yazılarında, bu maddelerden sadece birincisine yer verilmiştir.

derslere dikkat çeker. Bu âyet meâlleri, uzun boylu düşünüp çalışmaya vakit olmayan yıllarda yazılmıştır. Bu yüzden, Âkif'in son yıllarda eriştiği muhakkak olan olgunluğa tam bir örnek sayılamayabilirler. Bununla beraber şu iki misal, onun meâl lisanına dair noksan da olsa bir fikir verebilir:

"Senden kıyâmetin ne zaman kopacağını soruyorlar. Bunu düşünmekten sana ne? Onu bilmek ancak Tanrı'nındır. Sen, yalnız, ondan korkana tehlikeleri anlatmakla me'mursun. Onlar kıyâmeti gördükleri zaman, dünyada bir sabah yahud bir akşam kalmışlar, sanacaklar." (Nâzi'ât 79/42-46)

"Hem Allah'a, hem O'nun Peygamberine mutî olunuz; birbirinizle uğraşmayınız, yoksa korkaklaşır, kuvvetten düşersiniz. Bir de sabrediniz, zîrâ şüphe yoktur ki, Allah sabredenlerle beraberdir." (Enfâl 8/46)²⁵

Âkif, ele aldığı âyetlerin açıklamasında klâsik tefsirlerden; en çok Zamahşerî'nin Tefsîr'i ile Celâleyn Tefsîr'inden, çağdaş müelliflerden de Muhammed Abduh'un Tefsîr' inden istifade etmiştir.²⁶ Sözkonusu âyetlerin hemen hepsinin sebep-i nüzûlleri ve Mekkî-Medenî olmaları hususunda bilgi vererek, onların daha iyi anlaşılmasını hedeflemiştir.

Âyetleri açıklarken Kur'ân-ı Kerîm'in belâğatına özel bir önem veren Âkif, Asr Sûresinin meâlini verdikten sonra şöyle demektedir: "Kitâbullâh'ın her sûresi, her âyeti tasavvurların fevkinde belîğ olmakla bereber, bu parçalardan bir kısmı diğerinden daha yüksek bir seviye-i belâğattadır."²⁷ Âkif, bu yüksek belâğattan dolayı bazı âyetleri dilimize aktarmanın imkânsızlığını şu sözleriyle ifade etmektedir: "Teessüf olunur ki, onu (Şu'arâ 26/227) aslındaki rûh-ı şiddete dair bir fikir verebilecek sûrette olsun, lisânımıza nakletmek kabil değildir." "Sûre-i Mücâdele'ye mensup olan şu iki âyet-i celîle (58/20-21) Kitâbullâh'ın en müdhiş parçalarındandır. Ancak, aslındaki rûh-ı şiddete dair ufacak bir fikir verecek kadar olsun, tercümesine elimizdeki lisanın şivesi müsaade etmiyor. Yoksa, edebiyatıyla uğraşmak sayesinde Arabın selîka-i beyânına ülfet peyda edenler için, bu müeyyed, bu müekked tehdîd-i ilâhi karşısında tir tir titrememek kabil olamaz."²⁸

²⁵ Bu meâller için bkz. Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 24, 38.

²⁶ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 11, 12, 15, 18, 22, 36, 41, 42, 54, 55, 60, 83, 91, 113.

²⁷ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 49.

²⁸ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 45, 77.

Âkif, yazıları ve vaazlarında; yeri geldikçe Firdevsî, Sa'dî ve Mevlânâ²⁹ gibi meşhur edîblerin eserlerinden hikmetli hikâyeler aktararak, anlattığı konuların zihinlerde daha iyi yerleşmesini sağlar. Zaman zaman Nâmîk Kemâl ile Ziyâ Paşa'nın şiir ve nesirlerinden alıntılara yer verir.³⁰ Âkif'in, eser ve fikirlerinden istifade ettiği kişiler arasında; Cevdet Paşa, Ferîd Kam, Hersekli Hoca Kadri Efendi³¹ gibi zamanın meşhur sîmâları da vardır. Ayrıca Âkif, ileri derecedeki Fransızcası sayesinde batılı bilginlerin eserlerini de takip etme imkânına sahiptir. Meselâ Fransızların meşhur düşünürü Gustave Lebon'un bir kaç eserinin, yarım-yanlış Türkçeye tercüme edildiğini söyleyerek, onun bir Mısır prensi ile yaptığı konuşmayı nakletmektedir.³²

3. Âkif'in Vaaz ve Hutbeleri

Âkif, Balkan Harbi yıllarında Çatalca cephesinde şiddetli savaşlar cereyân ederken İstanbul'da üç büyük câmide -Bayezid, Fâtih ve Süleymânîye- peşpeşe vaaz etmiştir. Bu mev'izelerin bazı pasajları, Safahat'taki aynı tarihli şiirlerle müvâzî görülmektedir. Millî Mücadele ve İstiklâl Savaşı yıllarında ise, Mehmet Âkif'in Balıkesir ile Kastamonu ve kazalarında îrâd ettiği vaazları, bütün Türk milleti tarafından dikkatle dinlenmiş ve özetlerinin Sebülürreşâd mecmuasında yayınlanmasıyla bütün Anadolu'ya yayılmıştır.³³

Âkif, vaazlarına genellikle bir veya birkaç âyet-i kerîme okuyarak başlar. Bazı vaazlarının başında ve sonunda kendi şiirlerinden pasajlar okuduğu da olmuştur. Sonra güzel bir ifade ile, okuduğu âyetlerin Türkçe meâlllerini sunarak açıklamalarına geçer. Açıklamaları esnasında yeri geldikçe işlediği konularla ilgili başka âyetleri de okuyarak îzâh eder. Vaazlarından

²⁹ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 41, 112, 117, 123.

³⁰ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 58, 74-75, 174.

³¹ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 45, 51, 139.

³² Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s.168.

³³ Âkif'in neşredilen mevizlerinin sayısı sekizdir. Bunlardan üçü İstanbul camilerinde, biri Balıkesir'de, dört tanesi de Kastamonu ve kazalarında îrâd edilmiştir. Doğrul ve Özalp'ın kitaplarına aldığı bir vaazı, Şengüler eserinin "Tefsirle İlgili Yazılar" bölümüne koymuştur. Ayrıca Şengüler, Doğrul ve Özalp'ın kitaplarında bulunmayan Kastamonu havalisinde verilen bir vaaza da eserinde yer vermiştir. Âkif'in "İttihâd Yaşatır Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür" başlıklı yazısı Mevâiz-i Diniyye (İstanbul, 1329; I.cüz s. 54-60) adlı kitapta neşredilmiştir. Bu yazı, Âkif'in İttihâd ve Terakkî Cemiyeti Şehzâdebaşı Kulübünde yaptığı konuşmanın metni olup, bu kitapta diğer hatiplerin yaptığı konuşmalar da toplanmıştır.

sadece birisine hadis-i şerifle başlamıştır.³⁴ Yaptığı izahlarda da hadislere, âyetlere nazaran daha az yer vermiştir. Hadislerin bazan arapça metnini okurken, bazan da arapçalarını aynen nakledemeyeceğini söyleyerek meâlllerini vermekle iktifa eder.³⁵ Bunların yanında Âkif, İslâm tarihi ve coğrafyasına dair geniş bilgisinden çok istifade etmiş; ayrıca muhtelif bölgelere yaptığı seyahatlarından elde etmiş olduğu zengin tecrübe ve kültürü de, bu vaazları vasıtasıyla dinleyicilerine aktarma imkânı bulmuştur. Âkif, vaazlarının başında Hz. Peygamber (a.s.)'e salât-ü selâm getirir, sonunda da müslümanları galip getirmesi için Cenâb-ı Hakk'a dua eder.

Eşref Edib, Âkif'in câmi kürsülerindeki vaazlarından şu şekilde bahsetmektedir: "Büyük şâir, ruhunun enînlerini gazetelerde neşretmekle kanamıyordu, câmi kürsülerine çıkıyor, onbinlerce cemaat huzurunda şiirlerini okuyor, yurdun kanlı manzaralarını nazarlarda tecessüm ettiriyordu. Şiirlerinde, makalelerinde, hutbelerinde, her tarafta öyle birer âyet intihâb ederdi ki, onu şimdi nâzil olmuş zannederdiniz. Âyeti okurken bütün kalpler haşyet içinde kalırdı."³⁶ Âkif'in İstanbul'da Fâtih Câmiindeki vaazını dinleyen Eşref Edib, oradaki müşahadelerini de aktararak, onun vaaz ediş tarzını ve cemâatin vaaz esnasındaki hâlini tavsif etmektedir.³⁷

Cemaat üzerinde son derece müessir vaazlar eden Âkif, vaaz ve vâizin nasıl olması gerektiği konusunda şunları söylemektedir: "Lâkin vaaz, bermutad isrâiliyât olacaksa vazgeçtik. Müslüman cemaate artık ictimâiyât lâzım. Doğuda-batıda, kuzeyde-güneyde ne kadar Müslüman varsa zillet içinde, sefâlet içinde, esâret içinde yaşadığı sefil bir milletin elinde kalan dînin, mümkün değil yükseltilemeyeceğini bilmeyen, anlamayan vâizi kürsüye yanaştırmamalı. Vâiz, milletin geçmişini, şimdiki halini bilmeli, cemaatı geleceğe hazırlamalı. Hele hoca efendilerimiz, hiç kürsülerin semtine uğramıyorlar. Göreceksiniz, Ramazan'da kürsüler yine şuradan buradan koşup gelen, medrese-mektep görmemiş ümmî hocalar tarafından işgal edilecektir."³⁸

³⁴ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 170.

³⁵ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s.121-122.

³⁶ Eşref Edib, a.g.e. s. 68.

³⁷ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s.105-107.

³⁸ Kara, İsmâil, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I, 374. (Risâle yay., İstanbul, 1986, I-II)

İnsanlara nasihat verme, onları dünya ve âhiretleri hakkında irşâd etme yani vâizlik görevi, hakikaten önemli, oldukça da zor ve mesûliyetli bir iştir. Âkif, Ziya Paşa'nın: "Bizde gayet mühim iki vazife vardır ki, bililtizâm en ehliyetli ellere tevdi olunur; biri nâhiye müdürlüğü, diğeri çocuk lalalığı" tespitine, vâizliğin de ilâve edilmesi için, hiç düşünmeye bile gerek görmediğini ifade eder. Vâizlik görevi için ehil olmanın gerekliliğini de şu şekilde açıklar: "Ne garibdir ki, derse çıkacak hoca efendiden, icâzetnâmeden başka, sıkı bir imtihan geçirmiş olmasını isteriz de, vaaz kürsüsüne tırmanacak mürşid-i kâminden hiç de ehliyetnâme sormayız. Halbuki iş aksine olmak lâzım gelirdi. Öyle ya, okutacağı dersi hakkıyla bilmeyen müderris, esasen tedrîse kalkışamaz. Zira, karşısındaki talebe temyîz iktidarında olduğu için, hocasının aczine yarım saat bile dayanamaz. Vâizlerin mevkiî ise, böyle müşkil değil; çünkü cemaatin bir kısmı, din nâmına söylenen her sözü dinlemek itiyâdındadır."³⁹

Âkife göre; inkârcı ve inatçı fikirleri devirecek kudreti kendilerinde göremeyenler hak yolu bulabilmek için bir hayli çaba ve gayret sarfetmemiş olanlar, irşâd makamına oturup da insanları sapıtmaya kalkışmamalıdır. Vâizlik, mürşidlik edecek adamın hak yolu tanınması kâfi değildir, o caddeye çıkan yolların nerelerden sapma ihtimâli olduğunu iyice bilmelidir. Yanlış yol tutanlara da sadece "dalâlettesin" demekle iş bitmez. Asıl, oraya nasıl düşmüş, nasıl kurtulacak onu araştırıp tespit etmeli, sonra bîçarelerin eline ya-pışmalıdır.⁴⁰

Âkif'in Yazılarında ve Konuşmalarında Ele Aldığı Konular

Akif, tefsire dair yazıları ile vaaz ve hutbelerinde muhtelif konular üzerinde durmuştur. En çok üzerinde durduğu mevzular; dağılmakta olan bir imparatorluğun ve istiklâl mücâdelesini yıllarının gereği olarak, birlik-berâberliğin lüzûmu ve faydaları, ayrılıkçılığın (tefrika) zararları, çalışmanın önemi ve ümitsizliğe düşmeme gibi hususlardır Burada, Âkif'in çokça üzerinde durduğu konulardan bir kısmını ele alarak, topluma vermek istediği mesajlarını, kendisinden pasajlar aktarmak suretiyle açıklamak istiyoruz.

1. Birlik-Berberliğin Önemi, Bölünüp Parçalanmanın Zararı

³⁹ Abdülkâdirîođlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s.58.

⁴⁰ Abdülkâdirîođlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 58-59.

Âkife göre, hayatta kalmak isteyen milletler için birlik-beraberliğin lüzûmu gün gibi âşikardır. Fertleri birbiriyle kaynaşmış, topyekün dayanışma içinde sağlam bir bina haline gelmiş milletleri, düşman silâhları kolay kolay deviremez. "Kale içinden fetholunur" şeklindeki atasözümüz, bu gerçeği çok güzel ifade etmektedir. Tarih boyunca yıkılan İslâm devletlerinin yıkılma sebepleri, hep aralarında patlak veren ayrılıklar, düşmanlıklar ve parçalanmalardır yani tefrika, başka bir şey değil.⁴¹

Âkif, "muhtelif fırkaları (partileri) olan milletlerin yükselmeye devam ettikleri" şeklindeki muhtemel itiraza, fırka ile tefrika kavramları üzerinde durarak, şu şekilde açıklama getirmektedir: "Onlar, fırkayı tefrika manasında telâkki etmiyorlar ... Bizde ise öyle mi, heyhat! Fırkacılık tefrikacılıkta karar kılıyor. Birbirimize düşman kesiliyoruz. Her fırka diğer fırkayı vatanın düşmanı tanıyor, o nazarla bakıyor. 'Maksad, memleketin selâmetidir; filân fırka selâmeti şu yoldan harekette görmüş, bizim fırka da bu taraftan gitmekte' demiyor. İşte bu tefrikalar, hep o yüzden oldu."⁴²

Avrupalıların sömürge haline getirmek istedikleri devletlere karşı uyguladıkları yöntem hakkında Âkif, muhataplarını şu cümleleriyle ikaz etmektedir: "Avrupalılar, zaptetmeyi kararlaştırdıkları memleketin halkı arasına önce tefrika sokarlar, senelerce milleti birbiriyle boğuştururlar. Sersem halk bu suretle yorgun düştükten sonra, gelip çullanırlar. Bu gün de işte bize karşı aynı siyâset kullanıldı. Zaten her yerde siyâsetleri budur. Hindistan'da, daha önce Endülüs'te, sonraları Cezâyir'de, İran'da hep böyle yaptılar. Takip ettikleri siyâset hep aynı siyâsettir, hiç değişmez."⁴³

2. Çalışmak ve Tevekkül

Âkif, yazılarında ve konuşmalarında, durmadan çalışmanın önemi, tekolojide ilerleyen milletlere erişmek için bunun şart olduğu üzerinde durarak, doğru tevekkül anlayışının da bunu gerektirdiğini anlatmıştır. Ona göre; hayatı çaba içinde geçenler için vaad olunmadık nimet, manasız bir tevekkül ile âtil yaşayanların ise mahkum olmayacağı zillet yoktur. Çünkü bu, Allah'ın aslâ değişmeyen ebedî kanunlarından biridir.⁴⁴

⁴¹ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 39, 147.

⁴² Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 101.

⁴³ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 100.

⁴⁴ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 33.

Âkife göre tevekkülün gerçek anlamı; meşrû bir gayeye, meşru bir maksada doğru yürürken hiç fütur getirmemek, tevfiik-i ilâhînin tecellisinden emin olarak muttasıl (sürekli) ilerlemek demektir.⁴⁵ "Tevekkül demek, insan için mesâisinin, mücâhedâtının, -evvelce iki üç haybet (başarısızlık) gözüke bile- mutlaka sonunda tevfiike mazhar olacağına karşı gevşemez bir ümid, sarsılmaz bir itmi'nân beslemek demektir."⁴⁶ Âkif, bir başka yerde de azim ve tevekkülle ilgili olarak şu açıklamaları yapar: "Azim, bir işi başa çıkarabilmek için, ona canla-başla sarılmaya karar vermek demektir. Tevekkül ise, o işin husûlü için, mümkün olan esbâbın hepsini tedârik ettikten sonra, Cenâb-ı Hakk'a bel bağlamak, O'nun tevfiikini esirgemeyeceğine yürekten inanmak demektir ... Tedbir biter, tevekkül başlar. Kul esbâba teşebbüs ederek, tevfiiki Allah'dan bekler. Allah'ın da bu tevfiiki kendisinden dirîğ etmeyeceğine (esirgemeyeceğine) mutmain olarak, ona göre azminde, mesâisinde, mücâhedâtında kemâl-i metânetle devam eder gider."⁴⁷

"Milletlerin hayatında tevakkuf (duraklama) yoktur. Bir millet ne kadar ileri giderse gitsin, ne kadar yükselere çıkarsa çıksın, olduğu yerde durdu mu mahvolur. Çünkü bütün insâniyet, alabildiğine pek uzaklardaki bir noktaya, bir gayeye doğru koşup gidiyor" diyen Âkif, Yüce Allah'ın da keyfiyetini, sûretini tasavvur edemeyeceğimiz bir faâliyetle kâinâtı idâre edip durduğuna dikkat çekerek şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, âlemi yalnız bir kere yoktan var etmedi. Onun halkı (yaratması) dâimîdir. Evet, Allahü Zülcelâl'in iki muhtelif tecellisi var ki; biri mevcûdâtı yok etmekte, diğeri ise var etmekte. Ancak, bu iki tecelli-i sübhânî arasındaki zaman mesâfesi, bizim aklımızla ölçülemeyecek kadar kısa da, onun için ne oluyor-ne bitiyor farkında olmuyoruz."⁴⁸

Çalışmanın da, teşrîk-i mesâî ederek kollektif olması halinde işe yarayacağını söyleyen Âkif, Avrupa ülkelerindeki keşiflerin, teknolojik yönden ilerlemenin geceli-gündüzlü bu şekilde çalışma ile ortaya çıktığı kanaatindedir. O, bu konuda şöyle der: "Elhâsıl, hiçbir şey ferdî sa'y ile yani tek başına çalışmakla kabil olamıyor. Bugün hayat öyle bir şekil almış ki, tek başına ça-

⁴⁵ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 90.

⁴⁶ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 32-33.

⁴⁷ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 183-184.

⁴⁸ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s.103, 108.

lışan bir adamın alnından damlayan terler, tıpkı gözyaşı gibi dökölüp gidiyor, hiçbir fâide temin etmiyor. Ne zaman bir yere gelmiş binlerce alın birden terlerse, işte o vakit bu sa'yin yeryüzünde bir eseri, bir izi görülebilir."⁴⁹

3. Ümitsizliğe Düşmenin Zararı

Cenâb-ı Hakk'ın yardımından ve rahmetinden ümidini kesmek haramdır. Aksine çalışmak, gayret etmek ve azme sarılmak müslümanlığın ruhudur. Mehmet Âkif, yazılarında ve konuşmalarında ye'se (ümitsizliğe) düşmenin kötülüğü ve doğuracağı zararlar konusunu işlemeye ağırlık vermiştir. Kur'ân-ı Kerim'deki "Allah'ın rahmetinden ümit kesmememizi" emreden âyetleri okuyarak, bu illete karşı insanları uyarmıştır.⁵⁰

Âkif, zamanındaki insanların ümitsizliği hakkında şöyle demektedir: "Efrâd-ı millet arasında haksız bir ye'sin, manasız bir bedbinliğin günden güne şiddetini artırmak şartıyla hüküm sürdüğünü görüyoruz. Mübeccel bir maksad uğrunda bütün mesâisini, bütün mücâhedâtını (gayretini) heder olmuş gören bir adam bile ye'se düşmemelidir. Hele bizim me'yûs olmaya hiç hakkımız yoktur, çünkü hiç çalışmadık. Şüphe yoktur ki ye'simiz, bedbinliğimiz; hep uğraşmamaya, atâlet içinde paslanıp gitmeye hak kazanmak içindir."⁵¹

Âkife göre; İslâm âlemini ağlanacak hale getiren sebep, müslümanların ileri gelenlerinin bu ye'sinden başka bir şey değildir. Asırlardan beri cemaatin ruhunu kemiren, iliklerini kurutan maraz-ı ictimâînin, ye'sden azimsizlikten ibaret olduğu açıkça görülür. O, çocukluğundan beri "gececi-gündüzlü çalışın" tavsiyesi yerine, hep "biz yaşamayız, Avrupalılar terakkî eylemiş, siz çok fenâ günler göreceksiniz" nakaratlarını dinlemiştir.

⁴⁹ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 129-130.

⁵⁰ Bu konudaki âyetler: Yûsuf 12/87, Hicr 15/56, Zümer 39/53, Fussilet (Secde) 41/49. Mehmet Âkif, bu âyetleri okuyup meâllerini verdikten sonra şöyle der: "Dördü de ye'si, Allah'ın rahmetinden, inâyetinden, nusretinden ümidi kesmeyi sûret-i kat'iyyede nehyediyor. Bunun ne'üzübillâh küfür olduğunu, dalâl olduğunu açıktan açığa ümmete bildiriyor... Lâkin neden ye's bu kadar şiddetle nehy buyruluyor? Bakalım bu noktayı biraz tedkik edelim. Evet, uzun uzadıya düşünmeye hâcet yok. Bir müslüman ye'se düştüğü gibi (an) Cenâb-ı Hakk'ın fişebilillah çalışanlara va'd buyurmuş olduğu necâtı, selâmeti, muvaffakiyeti, nusreti inkâr etmiş oluyor. Hiçbir surette hulf etmesine, hâşâ yalan çıkmasına imkân tasavvur edilemeyen va'di ilâhîye inanmamak, acaba müslümanlıkla telif edilebilir mi?! ... (Allah'ın va'dinden dönmeceğini bilen) dini bütün bir müslüman, nasıl olur da başı sıkılmakla, işi biraz fena gidivermekle ye'se düşer?! Yani Allah'ın va'dine olan imanını, itmi'nânını bir tarafa bırakır?!" (Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 181-182)

⁵¹ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 31.

Bu ye'sin kaynağı da, imandaki zayıflık, hattâ hiçliktir. Zira imanı sağlam bir mü'min, Allah'ın va'di karşısında hiç bir zaman ümitsizliğe düşmez. Zâten, İslâmiyette Allah'tan ümidi kesmek haramdır, ancak dalâlete düşünler ye'se kapılabilir.⁵²

4. İlimin Önemi, Cehâletin Tehlikesi

Mehmet Âkif'in en çok üzerinde durduğu konulardan birisi de budur. Maârifin can alıcı öneme sahip olduğunu şu cümleleriyle dile getirmiştir: "Maârif, maârif !... Bizim için başka çare yok. Eğer yaşamak istersek, herşeyden evvel maârife sarılmamızdır. Dünya da maârifle, din de maârifle, âhirette maârifle ... Hepsisi, herşey maârifle kâim. Bizim dinin cehâlete tahammülü yok, câhiller eline geçince mahvolur. Kur'ân'da, Hadîs-i Peygamberî' de nâmütenâhî hakâyık var. Onlar nasıl meydana çıkar ? İlimle, irfanla."⁵³

"Dünyanın maârifle kâim olduğu anlaşılır. Fakat din nasıl maârifle kâim olabilir ?" şeklinde muhtemel bir soruyu Âkif, şu şekilde cevaplamaktadır: "İslâmiyet son din olduğu için, elbette kıyâmete kadar gelecek insanların ihtiyaçlarına kâfi gelecektir. Çünkü Kur'ânı Kerîm'de ve Hadisler'de, her devirde yaşayacak insanların ihtiyacını temine kâfi hakikatler var. Yalnız o hakikatler, ilimle meydana çıkar."⁵⁴

Âkif, İslâmiyet ile Hristiyanlığın ilme karşı durumlarına dikkat çekerek, şu değerlendirme de bulunmuştur: "Nasrâniyet ilim ile pâyidâr olmaz, Müslümanlık ise cehil ile bekâ bulamaz. Öyledir; Hristiyanlığın ilme karşı yüzü yoktur, tahammülü yoktur, Müslümanlık da cehâlete kabil değil dayanamaz ... Evet, sizin Nasrâniyetiniz hakikaten mâni-i terakkîdir. Nitekim siz, Hristiyanlığa vedâ etmeden terakkî edemediniz. Biz ise aksine, Müslümanlığa vedâ ettikten sonra tedennîye (gerilemeye) başladık. Git gide bu hâle geldik."⁵⁵

5. Âkif'in Üzerinde Durduğu Diğer Konular

Bunlardan başka Âkif, açıkladığı âyetlerde ve verdiği vaaz ve hutbelerinde, birçok değişik konuyu ele alarak, gerekli gördüğü hususlarda muha-

⁵² Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s.88-89, 130-131.

⁵³ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 114.

⁵⁴ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 125.

⁵⁵ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 112,114.

taplarını bilgilendirmiştir. Son olarak bu mevzulardan bir kısmına -başlık koymadan- kısaca değinmek istiyoruz.

İnsanları hakka davet metodu olarak, "sert davranmama, yumuşak söyleme, güzel muâmele gösterme"nin öneminden bahsederken şöyle der: "Biz müdâfa edeceğimiz fikre karşı ufacık bir itiraz serd olunsa, yumuşak söylemek şöyle dursun, en sert, en acı hücumlarla bile kanaat etmeyiz de, ağız dolusu söveriz. Bazan en temiz bir hakikati, en murdar şütûm (sövmeler) ile kabul ettirmek isteriz. En pâk, en meşrû bir maksada böyle en mülevves (kirli), en rezil bir vâsita ile varmaya yelteniriz. Söğüşler, dögüşler, ancak sefil maksad takib eden erâzile (rezillere) yakışır birer silah olabilir."⁵⁶

Bu konudaki âyeti (Nahl 16/25) açıklarken de, İslâmın esasını yahud furûundan bir kısmını kabul etmeyenlere karşı, âyetin gösterdiği şekilde değil de şiddetli davranılırsa, çok kötü neticelerle karşılaşılacağına dikkat çekerek şöyle der:"Evet, dini anlayamadıkları için fikirlerine mülâyim bulmayanlar, böyle bir harekete karşı İslâmın büsbütün düşmanı kesilirler. Hakâyık-ı dîniyeden inatları sâikasıyla yüz çevirenler ise, o haşin muâmelâtı görür görmez, dine de, erbâb-ı dine de ilânı harbe kalkışır. Zaten, hiddetler, şiddetler, tazyikler, cebirler hep aczin meşîmesinden düşen bir sürü eksik mahluklardır ki, beşeriyet muztar kalmadıkça, bunları âgûş-ı kabûlüne alamaz, alsa da mümkün değil sevemez. İnsanlar rıfk ister, mülâyemet ister; iknâiyatta getirilecek delâilin, hem hakîm, hem halîm bir ağızdan çıkmasını bekler."⁵⁷

Âkif, edâsına mecbur olduğumuz namaz, oruç gibi faydası yalnız o emri yerine getirenlerin şahsına münhasır görünen bedenî ibâdetlerin, aynı zamanda büyük toplumsal faydalarının olduğuna işaret eder ve ilâhî emirlerin hepsinin zımında bizler için hayat olduğunu bildirdikten sonra şöyle der: "Hattâ nef'i (faydası) ilk nazarda sırf âhirete âid zannolunan bir takım ibâdâtımız var ki, onları da tetkik edersek görürüz ki, her birinde bu dünya için de pek çok menâfi (faydalar) var....İslâmın tayin etmiş olduğu ibâdât ile ahkâm, ferdler arasında ittihâdi (birlik-beraberliği) temin içindir."⁵⁸

Âkif, zaman zaman İslâm dininin, bidatlerden arındırılmış, ilk zamanlardaki saf şekliyle öğrenilmesi gereği üzerinde durmuştur. Bu meyanda

⁵⁶ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 30-31.

⁵⁷ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 57-58.

⁵⁸ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 47, 99.

şunları söylemektedir: "Bugün bir bidat-i seyyieyi dinden çıkarıp atmak, dinin en büyük erkânından birini yıkmak demektir, belki ondan ziyâde galeyânı mûcib olur" "Son zamanlarda Müslümanlığı ya büsbütün ortadan kaldırmak yahud ötesini beri ederek şeriatı bir teceddüd husûle getirmek isteyenler türedi. Biz bu adamların söylediklerini işittik, yazdıklarını okuduk. 'Din kaldırılmalı' diyenlerin dünyadan, 'Teceddüd husûle getirilmeli' fikrini besleyenlerin de, dinden alabildiğine gâfil olduklarına iman ettik. Evet, bu adamlar, milyonlarca halkın hissiyâtına, harekâtına hâkim olan rûh-ı ezelfîyi görmeyecek kadar gaflet göstermeselerdi, dini kaldırmanın ne lüzumunu, ne de imkânını tasavvur edemezlerdi. Kezâlik, şeriatin hüviyet-i hakikiyesine dair azıcık malumat edinmiş olsalardı, dine yenilik sokmak şöyle dursun, onun en eski yani en sahih şekline rücû etmek ihtiyâr-ı mübremine gözleriyle görürlerdi."⁵⁹

Ehil olanın yapıcı tenkitte bulunmasının gerekliliği ve herkesin kendi çapında bir mesûliyetinin bulunduğu hususu da, Âkif'in üzerinde durduğu konular arasındadır. O, tenkitçilik hakkında şöyle der: "Memleketin en hamiyetli, en dirâyetli, en doğru düşünen, en doğru söyleyen mahdud birkaç evlâdına münhasır kalmak şartıyla muâheze, intikâd, selâmet-i milletin yegâne çaresi olabilirse de, bu hak taammüm ettiği (genelleştiği) gibi (an) o devâ, salgın bir hastalık kadar büyük rahneler (gedikler) açar. Nitekim açtı. Şimdi hayat-ı milleti kökünden sarsan emrâz-ı ictimâiye içinde en dehşetlisi, musâb olduğumuz (yakalandığımız) intikâd (tenkitçilik) hastalığıdır."⁶⁰

Zamanındaki kötü günlerden istisnâsız herkesin mes'ûl olduğunu, çünkü her ferde düşen bir vazife bulunduğunu, bu vazifeyi yerine getirmede zerre kadar ihmal göstermenin hiç bir şekilde câiz olmayacağını ifade eden Âkif'in bu konudaki açıklamaları da şöyledir: "İyi bilmeliyiz ki, felâket-i hâzırada hepimizin, evet bilâ istisnâ hepimizin bir hisse-i mes'ûliyeti vardır. Hiç kimse kendisini daraya çıkarmasın. Şimdi herkes vicdanına karşı felâket-i hâzıradan mes'ûl olduğunu, umûmun mes'ûliyeti meyanında kendisinin de hissedar olduğunu itiraf ederse, o zaman iş başkalaşır, o zaman el birliğiyle hastalığın çaresine bakılır. Hükümet, millet, ordu ... bizden birçok fedakâr-

⁵⁹ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 65, 83-84.

⁶⁰ Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 81.

lıklar bekliyor. Biz bu fedakârlığı dinimizi, vatanımızı, kendimizi muhafaza için ihtiyar edeceğiz (seçeceğiz). "61

Âkif, bir din özelliklerde İslâm hakkında müntesiplerinin durumuna bakarak mütâlaada bulunup, hüküm vermenin doğru olmayacağını, bazı müsteşriklerin bu hususta İslâma haksızlık ettiklerini dile getirmiştir. Bu konudaki açıklamalarında onlara şöyle seslenmektedir: "Bir dinin lehinde olsun, aleyhinde olsun mütâlaada bulunmak için, yalnız o din ile mütedeyyin olan insanların yahut cemâatların tavrına, kıyâfetine bakmak doğru değildir. Sizin ki tıpkı birkaç hasta hekim görmekle tabâbetin, hekimliğin aleyhinde bulunmak gibi oluyor. ... Eğer bugünkü müslümanlar filhakîka deminden beri tasvir ettiğimiz halde iseler, İslâmın ne kabahati var?! Siz bizim şeriatimiz hakkında söz söyleyeceğiniz zaman, evvelâ o şeriatin hâvî olduğu düsturları, esasları tedkik etmiş olacaksınız. Şâyed Müslümanlığın mâhiyetini, mutlaka müslümanların hâlinden istidlâl tarîkini ihtiyar etmek isterseniz, o zaman da şimdiki değil, bundan on-oniki asır evvel yani dinin safvet-i hakîkiyesini muhâfaza ettiği devirlerde gelen müslümanların halini, nazar-ı itibara almalısınız."62

Âkif, Garb medeniyeti ve 'arzuladığı medeniyetle ilgili olarak şöyle der: "Benim bütün insanlar hesabına, bilhassa dindaşlarım namına istediğim bir medeniyet varsa, o da her manasıyla pâk,yüksek, namuslu, vakarlı bir medeniyettir, yani bir medeniyet-i fâzıladır Garb medeniyeti, maddiyâtteki terakkîsini maneviyât sahasında kat'iyen gösteremedi. Bilâkis o ciheti büsbütün ihmal etti. Hayır, ihmal etmedi; bile bile pâymâl etti."63

Mehmet Âkif'in İstanbul'da Fâtih Câmiindeki vaazını dinleyen Eşref Edib, intibalarını şu cümlelerle dile getirmektedir: "O gün, Üstâd'ın coştığı müstesnâ bir gündü, saatlarca söyledi. Birçok âyetler okudu. Müslümanların şevketli zamanlarını hatırlattı. Sonra, düştükleri zilleti önlerine serdi. Sebeplerini îzâh etti. Cehâlete yüklendi. Maârifsiz yaşamının imkânsızlığını anlattı. Nifakların, milletleri nasıl târmâr ettiğini gösterdi. Harp zamanında herkesin uhdesine düşen vazifeyi anlattı."64

61 Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s.103-104.

62 Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 163.

63 Abdülkadiroğlu Abdülkerim - Nuran, a.g.e. s. 155.

64 Eşref Edib, a.g.e. s. 69-72.

Âkif'in Karasi'deki (Balıkesir) vaazıyla ilgili olarak da şöyle denmiştir: " O gün, bütün memleket halkı, Zağnos Paşa Câmîine koşmuştu, Câmî kalabalığı alamamış, dışarlara hasırlar serilmişti. Üstâdın mev'izesi, galeyânli ruhları bir o kadar cûşa getirmişti."⁶⁵

Âkif'in Kastmonu'da Nasrullah Câmîinde verdiği vaaz, târihî bir vesika niteliğinde olup, müstakil bir risâle halinde basılarak, memleketin her tarafında, bütün câmîlerinde ve bütün toplanma yerlerinde okunmuştur. O, bu vaazında; bütün Türk milletine hitap ederek, Millî Mücâdele'nin hakiki mâhiyetini, millî vahdeti koruyarak canla-başla savaşmanın, Türk milleti için hayâtî bir vazife olduğunu, Sevr muâhedesini kabul etmenin Türk milleti için ölümden başka bir şey olmadığını, tereddüde yer bırakmayan katiyyetle anlatarak, bütün milleti Sevr muâhedesini yırtmağa davet etmiştir.⁶⁶

Âkif, Kastamonu'nun kazalarında verdiği diğer vaazlarında da, İngilizlerin Hind'li müslümanlara, Fransızların da Fas'lı, Cezâyir'li ve Tunus'lu müslümanlara neler çektiirdiklerini, bizzat bu ülkelerden olup da görüştüğü kişilerden aktarmış, esâret altında yaşamının kötülüğünü misallerle gözler önüne sermiştir. Ayrıca, dosdoğru yolu tutmanın lüzûmunu, faziletleri yaşamak ve yaşatmanın gereğini, birbirimize karşı kayıtsız ve duygusuz olmanın başımıza getireceği felâketleri ve başkalarının halinden alınacak ibretleri sözkonusu etmiştir.

Netice olarak, Osmanlı devletinin son zamanlarında yetişen mühim simalardan olan istiklâl şâirimiz Mehmet Âkif Ersoy'un, küçüklüğünden itibaren kendisini iyi yetiştirerek, zor ve sıkıntılı günlerde halkı derleyip toparlamak, onların millî ve manevî duygularını canlı tutmak için, Kur'ân-ı Kerim'den bazı âyetlerin açıklamalarına dair yazdığı yazılar ve çeşitli yerlerde verdiği vaaz ve hutbelerle, yurdumuzun düşman istilâsından kurtarılmasında ve Türk halkının dîni kültürünü artırmada misyonunu güzel bir şekilde îfâ ettiğini söyleyebiliriz.

⁶⁵ Doğrul, Ömer Rızâ, a.g.e. s. 193.

⁶⁶ Doğrul, Ömer Rızâ, a.g.e. s. 204.